

УДК 378.22.016:5:[373.5]

Г. ЄЛЬНИКОВА

Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, Київ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

В контексті модернізації національної системи освіти стаття присвячена вивченню історії розвитку, сучасного стану і перспективних шляхів удосконалення вітчизняної системи профільного навчання в загальноосвітньому навчальному закладі.

***Ключові слова:** диференціація навчання, профільне навчання, проблеми профільного навчання, форми і методи навчальної роботи у профільній школі.*

Постановка проблеми. Створення інтегрованого освітньо-виховного середовища, яке б сприяло виявленню і максимальному розкриттю індивідуальних можливостей дитини, розвитку її природних здібностей і нахилів, забезпечило формування інтелектуальної особистості, розвиненої, культурної, самодостатньої, спроможної до генерування власних ідей, прийняття відповідальних рішень, професійного самовизначення і постійного самозростання передбачає в першу чергу перехід до профільного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст і організація профільного навчання в ЗНЗ сьогодні привертає увагу багатьох науковців. Зокрема, питання професійного самовизначення і професійної орієнтації досліджують українські й російські вчені О. Вітківська, О. Дещенко; вибір профілів навчання обґрунтовують Н. Бібік, Н. Ладнушкіна, Л. Липова; зміст допрофільної підготовки у своїх працях аналізують І. Артюхова, Е. Мороз, О. Петунін, Л. Серебренников та ін. Теоретико-методологічні засади профільного навчання розробляють Н. Аніскіна, Н. Десятниченко, В. Кизенко, В. Крупник, Е. Полат, Н. Шиян та ін.; психологічні основи профільного навчання визначають П. Лернер, Г. Логінова, В. Огнев'юк, Ю. Рассадкін, Л. Філатова, Н. Харитонов та ін.; організаційні аспекти профілізації школи досліджують Н. Аніскіна, Б. Біляк, С. Волянська, С. Ковпак, Е. Огородников, С. Чиж та ін. Проблеми і перспективи розвитку профільного навчання в Україні та Росії аналізують В. Болотов, М. Віднічук, Г. Мемєга, Т. Ремєх, І. Щєрбо та ін.; структуру, особливості, проблеми і перспективи сільської профільної школи визначають А. Віфлеємський, Г. Іванюк, А. Остапенко та ін. Вагомі висновки щодо профільного навчання знаходимо в дисертаційних дослідженнях Є. Бо-

© Г. Єльнікова, 2012

гомолової, Є. Болотова, Н. Гривенко, І. Даниліної, Т. Захарової, В. Люльки, С. Мазуренко, Г. Мельник, Л. Новікової, О. Пінаєвої, А. Самодрини та ін. Водночас варто зазначити, що впровадження профільного навчання є новою і недостатньо дослідженою проблемою. Відкритими залишаються питання формування теоретичних засад і технології його практичної реалізації у вітчизняній школі, тому виникає необхідність звернутися до окремих зразків зарубіжного досвіду.

Мета написання статті. Для підвищення ефективності методичної підготовки майбутнього вчителя в мінливих соціально-економічних, науково-технічних і екологічних умовах, з одного боку, і недостатньою теоретичною та методичною розробленістю профільного навчання в старших класах – з іншого, необхідно вирішити проблему пошуку ефективних способів підвищення якості профільного навчання в старшій школі. Мета даного дослідження полягає в розробці змісту підготовки майбутнього вчителя до реалізації обраного профілю в умовах профільного навчання на старшому ступені загальноосвітньої школи та готовності вчителя до вирішення завдань профільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблеми профільного навчання традиційно розроблялися в радянській педагогічній науці в контексті диференціації навчання і виховання. На першому етапі, в 20-ті роки ХХ ст., розроблялися аспекти не стільки профільної, скільки рівневої диференціації навчання, що передбачало визначення «інтелектуального віку» дітей на основі педологічних тестів і подальший розподіл усієї «дитячої маси» за диференційованими навчальними групами (класами, потоками, бригадами) у відповідності зі своїм «інтелектуальним віком» [2]. Дослідження в сфері диференціації навчання були припинені в середині 1930-х років, коли школа стала єдиною для всіх учнів. Однак у другій половині 1950-х років існування на всій території СРСР єдиної школи явило низку важливих проблем і змусило вчених-педагогів знову звернутися до питань диференціації навчання. Відомий вітчизняний педагог-теоретик тих років М. Гончаров, розробляючи проблему профільної диференціації шкільного навчання на старшому ступені, увів термін «фуркація», трактуючи його як можливість варіантів спеціалізованої, виробничої підготовки школярів і більш поглиблене вивчення окремих шкільних предметів на основі єдиного рівня загальної освіти [3]. Таким чином, ідея «фуркації» в розумінні М. Гончарова була досить близькою сучасному трактуванню терміну «профільне навчання». Проте в результаті гострої дискусії цей термін був витіснений, і далі використовувався термін «диференціація». Більш традиційним для радянської дидактики тих років був підхід, коли диференціація та індивідуалізація навчання розглядалися більш вузько, поза зв'язком з широким соціально-професійним контекстом старшого ступеню загальної освіти: як принцип навчання (М. Данилов, Б. Єсіпов), одна з основ змісту навчання (М. Скаткін), форма організації пізнавальної діяльності (М. Данилов, І. Огородніков).

На рубежі 70-80-х років ХХ ст. відбувся розвиток ідеї диференційованої освіти в цілісну концепцію (Ю. Бабанський [1], Н. Шахмаєв [8]), проте і на даному етапі широкий соціально-професійний аспект диференціації навчання не акцентувався. Ситуація кардинально змінилася в кінці 80-х рр., з початком масштабних реформ у сфері загальної освіти. У цей період була розроблена «Концепція загальної середньої освіти», яка проголошувала необхідність уведення профільної диференціації на всіх ступенях шкільної освіти: «Принципово новий підхід до побудови III ступеня середньої школи полягає в тому, що навчання ведеться тут на основі широкої і глибокої диференціації. Таке навчання створює умови для найбільш повного врахування інтересів учнів, розкриття їхніх здібностей і професійного самовизначення. На обов'язкові предмети відводиться менша частка навчального часу. Для забезпечення більш глибокої диференціації навчання школа III ступеня може ввести один або кілька напрямів (гуманітарний, фізико-математичний, хіміко-біологічний, економічний, технічний, сільськогосподарський, художній тощо)» [6]. З цього моменту почалося систематичне опрацю-

вання проблем профільного навчання на старшому ступені загальної освіти в сучасному розумінні.

Проблема профільного навчання розглядалася в традиційному для вітчизняної педагогічної науки сенсі, поза зв'язком з широким соціальним контекстом і необхідністю вагомих організаційних змін у процесі шкільного навчання, тобто в рамках існуючої класно-урочної системи. З цих позицій профільна диференціація розглядалася, переважно, як організація на середньому (починаючи з 8 або навіть 7 класу) і старшому ступені школи особливих профільних класів, які відрізняються від звичайних, по-перше, іншим змістом освіти і, по-друге, іншими особливостями учнів (передусім особистісною спрямованістю і підвищеною мотивацією до вивчення профільних предметів). Засновуючись на сказаному вище, переважали дослідження, присвячені методичним аспектам профільного навчання та особливостям навчання окремих предметів в умовах профільного навчання (Т. Гордієнко, Л. Жовтан, М. Губанова, О. Лосєва, М. Пригодій, І. Смірнова, О. Шестакова), які розглядали аспекти диференціації та профільного навчання з окремих дисциплін – математики, інформатики, фізики). У докторських дисертаціях було висвітлено теоретико-методологічні засади допрофесійної підготовки учнів у ліцєях медичного профілю (Я. Цехмістер), досліджено особливості профільної диференціації навчання інформатики в старшій школі (Т. Захарова).

Проте вже на даному етапі в окремих роботах обґрунтовувалися організаційні засади профільного навчання: І. Лікарчук (вивчалася елективне профільне навчання), І. Осадчий (висвітлювався проектно-модульний підхід до профільного навчання в сільському районі), С. Броневщук (з'ясовувалося проектування аграрного профілю навчання), А. Остапенко, А. Скопін (розкривався різновіковий розподіл профілів), М. Зайкін, І. Фролов (аналізувалася внутрішньокласна профільна диференціація), А. Макаручук, Н. Райсвіх (характеризувалося дистанційне профільне навчання) та ін. Хоча дані роботи часом засновувалися на локальному досвіді і не завжди виходили на рівень значущих концептуальних узагальнень, саме в них уперше проблема профільного навчання була виявлена і як теоретична, і як організаційно-педагогічна. Ще однією особливістю даного етапу була відсутність усталеної термінології в сфері профільного навчання. Так, поряд з терміном «профільне навчання» у назвах дисертацій зустрічається «профільна освіта» [4], а поряд з терміном «профіль» – «напрямок» [5].

Логіка розвитку вітчизняної педагогічної науки аж до кінця 1990-х років дозволяла розробляти проблематику профільного навчання лише в контексті досягнення загальної мети системи освіти і в рамках класно-урочної системи. До розгляду поняття профільного навчання в сучасному розумінні педагогічна наука прийшла з початком 2000-х років, коли була визнаною спрямованість профільного навчання на потреби професійної школи, а потреби професійної школи – на потреби суспільства». Аналізуючи в контексті зазначених процесів розвиток поняття «диференційоване навчання», Н. Шкарупа виділяє чотири різних підходи до трактування даного терміну: «1) навчання, пов'язане з поділом змісту освіти; 2) навчально-виховний процес, для якого характерне врахування типових індивідуальних відмінностей учнів; 3) навчання, що є засобом реалізації індивідуального підходу до учнів; 4) комплекс організаційно-управлінських, соціально-економічних, правових аспектів навчання, які створюють статус певного середнього навчального закладу» [9, с. 12]. Автор дотримується третього підходу, визначаючи диференційоване навчання як «цілісний педагогічний процес, спрямований на розвиток пізнавальної діяльності учнів, що здійснюється як на основі індивідуальних психологічних особливостей окремих учнів, так і домінуючих особливостей груп учнів» [9, с. 12]. Отже, відбувається надзвичайно важливий процес: крім традиційного дидактичного підходу до розробки проблем профільного навчання, починає формуватися організаційно-педагогічний підхід, становлення якого ускладнювалося відсутністю зразків практики, коли принципове бачення моделей профільного навчання істотно випереджало наявність умов для їх експериментальної апробації.

Важливим кроком у розв'язанні організаційно-педагогічних проблем профільного навчання стали праці В. Гузеєва, С. Рягіна, О. Савченко, де розкриваються особливості проектування змісту профільного навчання в старшій школі на основі введення Державного стандарту; С. Гончаренка, Ю. Мальованого, В. Орлова, А. Хуторського, у яких висвітлюються теоретико-методичні питання профільного навчання; М. Бурди, Г. Дорофєєва, А. Пінського, що розкривають співвідношення базової і профільної підготовки; Н. Аніскіної, Ю. Діка, А. Жафярова, з використання технічних засобів і телекомунікаційних технологій у практичній організації певних профілів навчання. З'являються вагомі дослідження, що містять аналіз зарубіжних моделей профільного навчання.

Таким чином, упродовж 2000-2004 рр. отримали наукове осмислення такі ідеї профільного навчання:

– ідея принципової відмінності понять «поглиблене навчання» і «профільне навчання» в цільовому, концептуальному, змістовому та організаційно-технологічному аспектах;

– ідея спрямованості профільного навчання на підготовку до ефективної діяльності людини у професійній сфері,;

– ідея соціальної відкритості старшого ступеню загальної освіти;

– ідея допрофільної підготовки як цілеспрямованого комплексного впливу на учня з метою об'єктивного вибору ним профілю на старшому ступені загальної освіти.

Сучасна система профільного навчання реалізує професійно орієнтовану функцію, при цьому провідним засобом формування в учнів образу майбутньої професії вважається компетентнісний підхід, спрямований на специфіку професії і професійної діяльності. Цілепокладання в системі профільного навчання виходить за межі педагогічних критеріїв у широку соціальну сферу, яка є найбільш надійною основою оцінки ефективності освітньої системи. Конкретною метою профільного навчання є переконаність учнів у тому, що сенсом життя є найбільш повна самореалізація в конкретній сфері соціальної діяльності, яка дозволяє їм реалізувати своє життєве переконання. Профільні предмети забезпечують професійну спрямованість навчання, а елективні курси посилюють обраний напрям професійної діяльності. Провідним результатом профільного навчання стає сформованість образу професії як критерій професіоналізації учнів, їхньої готовності до виконання певних соціальних функцій, при цьому «профільне навчання має не просто формувати якісні професійно орієнтовані знання та уміння, а й забезпечувати учням реальний зв'язок образу професійної діяльності з параметрами суспільної та особистої значущості» [7, с. 4, 8-12].

Сучасні вчені продовжують вивчення особливостей організації профільного навчання в сільській школі. В дисертації Н. Шиян науково обґрунтовано дидактичні засади, концепцію, зміст, організацію профільного навчання, розроблені його методолого-теоретичні, психолого-педагогічні та організаційно-методичні основи. Вчена дослідила генезу проблеми профільного навчання у вітчизняній педагогіці, розкрила світовий досвід профільної диференціації навчання, здійснила конкретизацію й модифікацію понять «профільне навчання в школі сільської місцевості», «елективне профільне навчання», «селективне профільне навчання», визначила і ввела в науковий обіг дидактичне поняття «м'яка диференціація», обґрунтовала сутність, структуру і механізми профільного навчання в загальноосвітній школі сільської місцевості. Н. Шиян сконструйовано та експериментально перевірено п'ять моделей профільного навчання в школі сільської місцевості: модель індивідуального вибору школярем рівня вивчення предмета (внутрішньошкільна, міжшкільна, позашкільна субмоделі), ресурсний центр як модель опорної старшої школи, територіальне шкільне об'єднання, очно-заочна профільна школа, дистанційна модель селективного та елективного профільного навчання. Дисертанткою розроблена система організаційно-методичного супроводу профільного навчання в загальноосвітній школі сільської місцевості (про-

ектна технологія, кредитно-модульна технологія, технологія модульно-рейтингового навчання і кейс-технологія дистанційної освіти, інноваційні методи, форми і види навчально-пізнавальної діяльності школярів); теоретично обґрунтовано і експериментально перевірено різнорівневий зміст профільного навчання на основі його модульного розподілу та інноваційних засобів профільної диференціації; визначено критерії та показники ефективності профільного навчання в школі сільської місцевості. На основі якісного й кількісного аналізу і комплексу методик доведено ефективність науково обґрунтованих дидактичних засад, варіативних моделей та організаційно-методичного супроводу профільного навчання в школах сільської місцевості [10].

Крім зазначених досліджень, що проводяться в руслі нового, організаційно-педагогічного підходу до вивчення проблем профільного навчання, можна виділити об'ємну групу робіт, яка багато в чому продовжує традиції дидактичного підходу, з позицій якого розглядаються ті чи інші традиційні педагогічні проблеми в контексті профільного навчання. Характерним прикладом роботи такого роду є дослідження А. Самодріна, присвячене організації діяльності профільно-диференційованої середньої загальноосвітньої школи в контексті формування навчально-освітнього простору регіону [6].

Висновки з дослідження й перспективи подальших розвідок із напрямку. Аналіз значної кількості досліджень у сфері профільного навчання дозволив виявити низку недостатньо вивчених проблем, що мають бути враховані при визначенні перспектив подальшого розвитку наукових розробок даного питання. Потребують свого узагальнення:

- система ефективних форм і методів навчальної роботи в умовах реалізації різних моделей профільного навчання;
- аспекти обґрунтування та організації роботи міжшкільних мереж профільного навчання (за російським досвідом);
- взаємодія загальноосвітніх шкіл та закладів позашкільної освіти дітей для вирішення завдань профільного навчання учнів;
- специфіка управління школою в умовах запровадження профільного навчання;
- підготовка педагогічних, психолого-педагогічних та управлінських кадрів для реалізації моделей профільного навчання в різних типах установ педагогічної освіти.

У контексті підготовки педагогічних кадрів для профільної школи важливим вважаємо дослідження взаємодії профільного навчання та системи педагогічної професійної освіти, тьюторського супроводу підготовки вчителя до профільного навчання, а також розробку нових форм оцінювання результатів підготовки майбутніх учителів до роботи у профільній школі.

Список використаних джерел

1. Бабанский Ю. К. *Оптимизация учебно-воспитательного процесса (Методические основы)* / Бабанский Ю. К. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.
2. Блонский П. П. *Педагогика в массовой школе первой ступени* / Блонский. – М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2000. – С.104–161.
3. Гончаров Н. К. *О введении фуражки в старших классах средней школы* / Гончаров Н. К. // *Советская педагогика*, 1958. – № 6. – С. 12–37.
4. Гривенко Н. В. *Формирование представлений об автоматизации получения и обработки экспериментальных данных при профильном обучении информатике: Автореф. дис. ... к.п.н / Ин-т информатизации образования РАО.* – М., 1999. – 17 с.
5. Никонова Е.Ю. *Особенности содержания математического образования учащихся классов экономического направления: Автореф. дис. ... к.п.н / ИОО МО РФ.* – М., 1995. – 16 с.
6. Самодрин А. П. *Профільне навчання в середній школі: монографія* / А. П. Самодрин. – Кременчук: СГЕІ, 2004. – 384 с
7. Чернышев А. А. *Структура и содержание профильного обучения в общеобразовательной школе.* – М., 2002. – 20 с.
8. Шахмаев Н. М. *Дифференциация обучения в средней общеобразовательной школе // Дидактика средней школы / под ред. М.Н. Скаткина.* – М.: Просвещение. – 1982. – 319 с.

9. Швецов Н. М. Социально-педагогические основы региональной образовательной политики: Дис. ... д. п. н / МПГУ. – М., 2000. – 278 с.

10. Шиян Н. І. Дидактичні засади профільного навчання у загальноосвітній школі сілської місцевості : дис. на здоб. наук. ступеня д-ра пед. наук за спец. 13.00.09 - теор. навчання / Н. І. Шиян ; Полтавський держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава : Б.в., 2004. – 505 с..

Стаття надійшла до редакції 17.01.2012

Ельникова Г.

Институт профессионально-технического образования НАПН Украины, Киев

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

В контексте модернизации национальной системы образования статья посвящена изучению истории развития, современного состояния и перспективных путей совершенствования отечественной системы профильного образования, в общеобразовательном учебном заведении.

Ключевые слова: дифференциация учебы, профильная учеба, проблемы профильной учебы, формы и методы учебной работ, в профильной школе.

Yelnykova G.

The institute of professional and technical education of NAPS Kyev, Ukraine

THEORETICAL-METHODOCAL ASPECTS OF THE RESEARCH TYPE STUDIES

In the context of modernization of the national system of education the article is devoted the study of history of development, modern state and perspective ways of improvement of the domestic system of type studies, in general educational establishment.

Keywords: differentiation of studies, type studies, problems of type studies, form, and methods of educational work, is at type school.